शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन
विभाग स्नातकोत्तर (एम.एड) दोस्रो वर्षको आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिको निम्ति प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता
हरिदास सापकोटा
एम. एड. दोस्रो वर्ष
क्याम्पस रोल नं. : ३५/०६४
परीक्षा रोल नं. :२४०००११ (द्वितीय वर्ष)
त्रि.वि.वि. दर्ता नं. : ५८५३-८२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय
शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
माघ, २०६७

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिफारिस- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभागको स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता हरिदास सापकोटा **"शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि"** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निजवाट तयार पारिएको यस अध्ययनवाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उप. प्रा. देनप्रसाद लामिछाने

(शोध निर्देशक)

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

मिति : २०६७।१०।२०

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

स्वीकृति- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता हरिदास सापकोटा **"शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धिको विश्लेषणत्मक अध्ययन"** शीर्षकको यो शोधपत्र मूल्याङ्कनको लागि स्वीकार गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

1. उप प्रा. श्री
   कुवेरनाथ शर्मा विभागीय प्रमुख ....

2. उप. प्रा.
   देनप्रसाद लामिछाने शोध निर्देशक ....

३ वाह्य परीक्षक ....

मिति : २०६७।१०।२०

कृतज्ञता

प्रश्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अर्न्तगत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धिको विश्लेषणत्मक अध्ययन शिर्षक चयन गरी यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । यो शोधकार्यमा विभिन्न शिक्षाविद्हरु, व्यवस्थापनविद्हरु, दार्शनिकहरुका विचार धारणका साथै विभिन्न लेख रचनाहरु र पत्रपत्रिकामा प्रकाशित स्रोत सामग्रीहरुको प्रयोग गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोत्रपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य सहयोग तथा सुझाब, सल्लाह प्रदान गर्नुहुने यस क्याम्पस शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागिय प्रमुख तथा शोध संयोजक उप.प्रा. कुवेरनाथ शर्माज्यू प्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यस शोध कार्यलाई सफल बनाउनका लागि आफ्नो व्यक्तिगत तथा अध्यापन सम्बन्धि व्यस्तताको वावजुत पनि शोध पत्रको शुरुदेखि अन्त्यसम्म सल्लाह, सुझाव तथा मार्ग निर्देशन गर्नुहुने शोध निर्देशक उप.प्रा श्री देनप्रसाद लामिछानेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु । त्यसै गरी शिक्षा विभागका उप.प्राध्यापक श्री रमाकान्त सापकोटा, उ.प्रा प्रध्यापक श्री होमनाथ सापकोटा, सहायक प्रा. श्री जयकृष्ण शर्माज्यूहरुमा आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

अध्ययनका कममा क्याम्पस पुस्तकालयबाट अध्ययन सामग्रीहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने पुस्तकालय प्रमुख श्री जगन्नाथ ढकालप्रती हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधकार्य सम्पन्न गर्दाको समयमा प्रश्नावली भरी सहयोग पुर्‍याउनु हुने सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्ययक्षहरु शिक्षक अभिभावक संघका संयोजक तथा कर्मचारी वर्गहरुमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अध्ययन कार्यदेखी शोधकार्य समाप्त हुने समय सम्म फुर्सदिलो बनाई घरायसी वातावरण अनुकूल बनाई सहयोग पुर्‍याउने श्रीमति झलक सापकोटा, छोराहरु सुधिर, सुभास र सुनिल धन्यवादका पात्र रहेका छन् । शोध टाइप गरी समयमानै उपलब्ध गराई सहयोग पुर्‍याउने सुजु फोटोकपीका प्रो. सन्तोष कंडेल र कम्प्युटर अपरेटर शिशिर रेग्मीलाई समेत धन्यवाद प्रदान गर्न चाहन्छु ।

शोधकर्ता

हरिदास सापकोटा

शोधसार

शिक्षामा लगानी नगरी कुनै पनि राष्ट्रको आर्थिक विकास हुन सक्दैन । शिक्षालाई उपलब्धिमूलक र गुणस्तरीय बनाउन शिक्षा बजेटमा वृद्धि ल्याउनु पर्दछ । सामुदायिक विद्यालयहरुमा गरिएको आर्थिक लागानी र उपलब्धि बीचको तुलना र सम्बन्धको खोजी गर्न, आर्थिक लगानीको न्यूनता बाट उत्पन्न समस्याहरु पत्ता लगाउनु र आर्थिक लगानीको न्यूनताले पार्ने समस्याहरुको समाधान गर्न के कस्ता उपायहरु अपनाउन सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा यस अध्ययनलाई केन्द्रित गरिएको छ । यस अध्ययनको शीर्षक "शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि" रहेको छ ।

उपर्युक्त अध्ययनका निमित्त चितवन जिल्लाका तीनवटा सरकारी विद्यालयहरु संरचना रहित नमूना छनोट विधि ९च्वलमक क्कउष्लिन :भतजयम० को प्रयोग गरी छनोट गरियो । छनोट गरिएका विद्यालयहरुका प्र.अ., विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरु, शिक्षक अभिभावक संघका संयोजकहरु तथा विद्यालय प्रसाशनट प्राप्त अभिलेख र विद्यार्थीहरुलाई दिइएको अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीको आधारबाट अध्ययन सँग सम्बन्धि सूचनाहरु प्राप्त गरिएको छ । विद्यालय अवलोकन फारमको प्रयोगबाट विद्यालयको भौतिक अवस्थाका बारेमा जानकारी प्राप्त गरिएको छ । यसरी अन्तर्वार्ता प्रश्नावली तथा अवलोकन फारमको प्रयोग गरी प्राप्त तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । सम्बन्धित शोधपत्र, सान्दर्भिक शैक्षिक पत्र प्रत्रिका, लेख रचना, पुस्तक, विद्यालय अभिलेख आदिलाई द्धितीय तथ्याङ्कको रुपमा संकलन गरिएको छ ।

संकलित शैक्षिक सूचनाहरु वा तथ्याङ्कहरुलाई गुणात्मक तथा संख्यात्मक पद्धति अपनाई व्याख्या एंव विश्लेषण गरिएको छ । यसरी यो अध्ययन अनुसन्धान संख्यात्मक तथा गुणात्मक दुबै प्रकृतिको भएकोले मिश्रीत ९:ष्हभम० स्वरुपको हुन गएको छ । यस अध्ययनलाई ऋक्षएए :यमभर्ा को प्रयोगबाट विश्लेषण एवम् व्याख्या गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा माध्यमिक तहमा आर्थिक लगानी वृद्धि गर्नुपर्ने, अभिभावक र विद्यालय प्रशाशनको बीचमा राम्रो सम्बन्ध हुनु पर्ने विद्यालयको आर्थिक, शैक्षिक तथा व्यवस्थापकिय पक्षहरुमा सुधार गर्नुपर्ने, आधुनिक शिक्षण प्रद्धतिको प्रयोग गरी शिक्षणमा गुणात्मक रुपमा सुधार गर्नुपर्ने पाइयो ।

यस अध्ययनबाट आर्थिक लगानी वृद्धि गर्दैमा शैक्षिक उपलब्धि राम्रो हुन्छ भन्न नसकिने तथ्य निष्कर्षमा निस्किएको छ । आर्थिक लगानी र उपलब्धिको सहसम्बन्ध गणनाबाट उक्त कुराको पुष्टि हुन आउदछ । आर्थिक लगानी शिक्षकहरुको तलबमा मात्र गरेर हुँदैन आर्थिक लगानी त विद्यार्थीहरुका चौतर्फी विकासका क्रियाकलापहरुमा पनि गर्नुपर्दछ । अतिरिक्त क्रियाकलापहरुको प्रभावकारी सञ्चालनले विद्यार्थीहरुको चौतर्फी विकासमा सहयोग पुऱ्याँउछ । सिकाईका निमित्त अनकूल वातावरण निमार्ण गर्न सकेमा मात्र शैक्षिक उपलब्धि राम्रो हुन सक्दछ ।

विषय सूची

सिफरिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता	III
शोधसार	IV
विषय सूची	V
तालिका सूची	VII
चित्र सूची	VIII
संक्षिप्त शब्दावली	IX
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	1
१.२ समस्याको कथन	2
१.३ अध्ययनको औचित्य	4
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	6
१.५ शोध प्रश्नहरू अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	6
१.६ अध्ययनका परिसीमाहरू	7
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका	
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	8
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	13
२.३ शैक्षिक उपादेयता	18
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	
३.१ अनुसन्धानको ढाँचा	21
३.२ जनसंख्या र नमूना छनोट	21
३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू	22
३.४ अध्ययन साधनको छनोट र परीक्षण	22
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	23

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया 23

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१. माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी र उपलब्धि बीचको तुलना एंव सम्बन्ध २४
४.१.१ लगानीको आवश्यकता २४
४.१.२ अध्ययन क्षेत्रको परिचय २५
४.१.२.१ लक्ष्मी उ.मा.वि. भ.न.पा.- ६ लंकू २८
४.१.२.२. श्री प्रेमवस्ती उ.मा.वि. प्रेमवस्ती २९
४.१.२.३ विश्व प्रकाश उ.मा.वि. मंगलपुर चितवन २९
४.१.३ शिक्षामा राष्ट्रिय लगानी ३०
४.१.४ माध्यमिक शिक्षामा प्रति विद्यार्थी लागत ३५
४.१.५ माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धि बीचको तुलनात्मक अध्ययन ३७
४.१.६ माध्यमिक शिक्षाको शैक्षिक उपलब्धि ३९
४.१.७ माध्यमिक शिक्षामा एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि ४२
४.१.८लगानी र शैक्षिक उपलब्धि बीच सह.सम्बन्ध गुणाङ्कको गणना ४२
४.२ माध्यमिक तहको शिक्षामा आर्थिक लगानीको न्यूनताबाट उत्पन्न समस्याहरु ४५
४.३ माध्यमिक तहको शिक्षामा आर्थिक लगानी वृद्धि गर्ने उपायहरु ४६
४.३.१ शोधकर्ताले अध्ययनको क्रममा प्राप्त गरेका अन्य तथ्यहरु ४७

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाबहरु

५.१. प्राप्ति ४९
५.२ निष्कर्ष ५०
५.३ सुभावहरु ५१
५.३.१ नीति निमार्ण तहका लागि सुझाब ५२
५.३.२ कार्य सञ्चालन स्तरका लागि सुभाब ५३
५.३.३ अनुसन्धान तहकालगि सुभाब ५४
सन्दर्भग्रन्थहरू
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका १	तहगत विद्यालय विवरण (चितवन जिल्ला)	२६
तालिका २	शिक्षक दरवन्दी विवरण	२७
तालिका ३	तहगत विद्यार्थी विवरण	२८
तालिका ४	शैक्षिक बजेट	३०
तालिका ५	विद्यार्थी संख्या र उत्तीर्ण प्रतिशत	३१
तालिका ६	छनौट गरिएका विद्यालयहरुको आर्थिक आम्दानी	३२
तालिका ७	छनौट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरुको खर्च	३४
तालिका ८	माध्यमिक शिक्षामा प्रति विद्यार्थी लागत	३६
तालिका ९	माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धि प्रतिशतमा	३७
तालिका १०	विद्यालय तथा कक्षागत रुपमा माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धि (२०६५।०६६)	४०
तालिका ११	एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धि (२०६४/०६५)	४८

चित्रसूची

स्तम्भ रेखाचित्र १	विद्यालयका आम्दानीका शिर्षकहरु	३३
स्तम्भ रेखाचित्र २	खर्चको प्रतिशत देखाउने स्तम्भ रेखाचित्र	३४
स्तम्भ रेखाचित्र ३	माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र उपलब्धि(प्रतिशतमा)	३८
स्तम्भ रेखाचित्र ४	कक्षा ९ र कक्षा १० मा विद्यार्थीहरुको उत्तीर्ण प्रतिशत	४१

संक्षिप्त शब्दावली

प्रा.वि	-	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि	-	निम्न माध्यामिक विद्यालय
मा.वि	-	माध्यामिक विद्यालय
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यामिक विद्यालय
BPEP	–	Basic and Primary Education Project
GDP	–	Gross Domestic Product
GNP	–	Gross National Product
NCED	–	National Centre of Education Development
T.U	–	Tribhuvan University
A.D	–	Before Christ
CBS	–	Center Bureau of Statistics.
ISO	–	International Standard Organization.
NSO	–	National Standard Organization.